

Az emlékezés ereje

Nyirő József emlékkönyv (1924–1944)

Szentendre, 2021, Erdélyi Szalon Könyvkiadó

Költőkről, írókról nem túl gyakran készülnek emlékkönyvek. Akiről viszont igen, ez azt (is) jelenti, hogy olvasóinak érték- és lelkivilágában számon tartott, életműve szerves részét képezi annak a közösségnek, amelyből alkalmasint maga is vétégett.

A nemrég megjelent *Nyirő József emlékkönyv* az író 1924–1944 közötti alkotói időszakának első harmadát fogja át, amiből arra következtethetünk, hogy újabb elemző/értékelő kiadványok is napvilágot fognak látni az elkövetkezőkben.

Medvigy Endre, a könyv szerkesztője bevezető tanulmányában átfogó képet nyújt Nyirő József írói munkásságáról és irodalomszervezői tevékenységéről, közéleti-politikai szerepléséről (tévedéseit) sem mellőzve.

A kötetben negyvenöt kortárs író, költő, kritikus mondja el véleményét, elemezve, értékelve a székely író jelzett időszakban megjelent műveit. Ahány elemző, annyiféle ítélet. Merthogy nemcsak az ízlések különböznek egymástól, hanem a bírálatok, szemléletek és közelítésmódok is. Hol árnyalatnyit, hol meg lényegre hatóan. A megítélések sokszínűsége egy pillanatra akár el is bizonytalaníthatja az olvasót, hogy tudniillik ebben vagy abban a kérdésben kinek van igaza, ki téved, és miért, viszont a kötet végére kialakul benne az a meggyőződés, hogy Nyirő József egy különös világú, igen rangos író.

Ezen a közelítési vonalon haladva számunkra is az tűnik leginkább célravezetőnek, ha az elénk táruló kommentárhalmazból – felcsipegetve a legjellegzetesebbeket – megkíséreljük objektív, színes és gazdag

képet rajzolni a székely író talentumáról és alkotói teljesítményéről.

Nyirő József a magyar irodalomban új és egyéni hangú, erős küldetésstudatú alkotóegyéniség volt. Arról pedig, hogy e méltánylandó képessége tisztán alkati adottságából fakadt-e, vagy összefüggésben állt azzal, hogy eleinte, időlegesen, papi tevékenységet (is) folytatott, igencsak eltöprenghetünk.

Nyirő úgy volt a székelységé, ahogy Mikszáth a „tót atyafiaké”, a palócoké, Tömörkény István pedig a Szeged környéki alföldi parasztoké, kubikosoké.

Ifjonti éveit épp akkor élte, amikor a magyarságnak egy minden korábbit felülmúló drámai, sok vonatkozásban tragikus történelmi helyzettel kellett szembenéznie. A trianoni diktátummal a történelmi Magyarország szétszakított, és a keleti végeken századokon át őrt álló székely nép védtelenül maradt magára. A sokkos állapotból akkor még nem ocsúdott erdélyi magyarság sem a jelenét nem látta tisztán, sem jövőjének alakulását nem tudhatta. A helyzet még évekig bizonytalan maradt, mert a politikai hatalmak és katonai erők ide-oda tologatták az országhatárokat. Ebben a merőben új, zavaros stádiumban nyilván a szellem emberei sem lát(hat)ták világosan, hogy az elszakított területen keletkezett művek továbbra is az egyetemes magyar irodalom szerves részét alkotják, vagy pedig – mint később a beolvasztó román politikai hatalom megkísérelte – különválasztva, a romániai irodalom részévé idegenítődnek. Az írók az idő tájt még abban sem voltak biztosak, hogy erdélyi irodalom mint olyan valóban létezik-e? És ha igen, mik a sajátosságai, mi-

lyen értéket képvisel? Komoly segítséget jelentett a tisztánlátásban Kós Károly *Kiáltó Szó* (1921) című tisztázó röpirata.

Nyirő József ebben a fájdalmas társadalmi-politikai helyzetben indult el az írói pályán.

A nagy összeomlás után a költők – Reményik Sándor, Áprily Lajos, Tompa László – szólaltak meg legelőbb. Szerb Antalhoz fordulva jelezzük: Erdély először lírikusaival törte át a szellemi határokat. A prózaírók megszólalására még várniuk kellett az olvasóknak. Berde Mária 1920. október 16-án a *Zord Idő* folyóiratban (Marosvásárhely) jelentette be az irodalmi pályázat eredményét. A novellapályázat nyertese (Besenyő álneven) Nyirő József volt. Néhány hónappal később a *Keleti Újságban* (*Napkelet*) meghirdetett novellapályázatnak is ő volt a győztese. Noha az olvasók érdeklődésére már szert tett, Nyirő novelláival még évekig nem foglalkoztak a kritikusok. A *Jézusfaragó ember* megjelenése hozta meg számára az igazi sikert.

Feja Géza úgy vélte, a díjnyertes kötetben bizony gyengébb novellákat is olvashatni, mégis egyre inkább azt érezte, hogy „az Ady-utáni idők egyik legjelentékenyebb könyve a *Jézusfaragó ember*”. Később Tolnai Gábor is erre a meggyőződésre jutott: Nyirő Józsefnek a regényei is a novelláirót dicsérik. A *Jézusfaragó ember* novelláihoz viszonyítva Tolnai másodrangú munkának érezte *A sibói bölényt* és az *Isten igájában* regényeket. Jancsó Béla még határozottabb volt: a *Jézusfaragó ember* határkö; megjelenésével új fejezet kezdődött a magyar irodalomban. Mert vele érkezett el az erdélyi irodalom legsajátosabb színéhez, leginkább központi problémájához: „a székely psziché kifejezéséhez”. Összecsengett ezzel Dsida Jenő szemernyit sem hezitáló ítélete: Nyirő írásai a székely néplelék első irodalmi megnyilatkozásai. Az író ezt a célt valóban tudatosan tűzte maga elé: „Fontos, hogy a székely népet mint új színt és új tényezőt bevigyük az egyetemes magyar irodalomba.” Mert eddig csak a székely népmesék és népballadák játszottak benne

szerepet. Ténylegesen Nyirő nyitotta meg a mélyebb fejlődés lehetőségeit a később fellépő alkotók előtt, hiszen ő szólalt meg először a székelyek hangján. Szentimrei Jenő szerint ennek az írói hangnak nem volt erdélyi múltja.

A *Jézusfaragó ember* rendkívül kedvező fogadtatását követően *A sibói bölény*, az *Isten igájában*, a *Kopjafák*, az *Uz Bence* példátlan sikert arattak. Mindegyik mű a lélek mélyére leszálló önvallomás. Szerb Antal a rá jellemző biztos ítélőképességgel fogalmazta meg azt az általános érvényű gondolatot, hogy az erdélyi történelmi regény a Szépművés Céh alapítását követő években virult fel akkor, amikor Magyarországon is erős volt az érdeklődés a történelmi műfajok iránt. Összefogva az eddigieket: Nyirő csupa tradíció és csupa modernség, ér is meg óceán is, székely falu és világhorizont.

Az író tagadhatatlan erőssége nyelve. Molter Károly őt helyezte a nyelvi piedesztál csúcsára: „a ma élő magyarok közt ő ír a legszebben magyarul”. Nyirő székelysége nem sallang, nem külsőség és cifraság, hanem a talajba mélyen fúródó gyökér. Amiként Dosztojevszkij oroszága sem kuriózum, hanem „alapvető és determináló karaktervonás”.

A magyar írók közül nagyon sokan a székely nyelvben, dialektusban csak tájszólást, csupa folklórt, egyféle etnográfiai érdekességet láttak. Valójában azonban új szín ez, új erővel való gyarapodás a magyar irodalomban. A pályatársak közül valaki meg is kérdezte tőle: Miben látja ebben a pillanatban a transzszilván kérdést? Amire Nyirő így válaszolt: „Vagy transzszilván belül, lényegileg valaki, vagy nem. Ha az, van transzszilvanizmus, ha nem az, nem is fog transzszilvanizmust nyújtani semmiféle téren. Igazi érték csak a belső, átélt valóság.” A székely psziché más, mint a történelmi erdélyi lélek, amelyet népek együttélése alakított ki sajátosan. A székelyeket ellenben a história önmagába zárta, életük befelé nőtt, gazdagodott, és határtalanul elmélyült.

Ezt a transzszilván látást Nyirő Józsefnél és Tamási Áronnál találjuk. Egyiket a másik nélkül elképzelni sem lehet.

Nyirő a gondok, válságok megoldását kezdetben a természethez való visszafordulásban és egy immár meghaladott megváltáseseményhez való visszatérésben remélte megtalálhatni (város helyett a falu, sőt a havas). Kádár Imre indokoltan arra figyelmeztet bennünket, hogy nem használnál a visszavágyakozás (a rousseau-i retour), a fejlődési regressziók kísérletei szükségképpen kudarcot vallanak. Mert nincs megállás: az életben újabb és újabb vágyódások, törekvések jelentkeznek. Dsida Jenő elsőként figyelte fel arra, hogy Nyirő munkáiban a mitikus csodaelem helyét mindinkább a lélekelemzés foglalja el, fokozatosan előtérbe lép a székely falu és a város életének bemutatása, felelős figyelme a kisközösségek felől – a megmaradás súlyos kérdéseit feszegetve – a nemzet egészére kiterjed. A zene univerzumában pedig a székely lélek Bartók és Kodály révén tör előre, válik mind ismertebbé a világban.

Szabédi László elemzéséből az olvasó *Uz Bence* ellentmondásokban mutatkozó jellemére, nehéz sorsára figyelmez. A küzdelemben mindig alulmaradó vesztes gyermek különös jellemrajzával tűnik fel a maga szívjóságával, emberségével, erkölcsi tisztaságával. Zsoldos (Stern) Jenő *Uz Bence* és Roth Sámira „találkozásának”, *Bence* muszaj-útonállásának, kibékülésüknek sajátosságát, a maga nemében egyedülálló jellegét méltatja, követendő erkölcsi példává nemesítve kettőjük jelenetét. A báránybőrt gyűjtő zsidó a fiú rövid távollétekor felkeresi az erdőrengetegben elhunyt édesanyját; igazi halotti leplet visz az ideglenesen virágszemfedéllel letakart, felravatalozott halottra, akit Ó, Adonáj! énekelve megszirat. Ez a jelenet együttes olyan részlete a magyar próza-irodalomnak, amelyhez hasonlót „lelki rajz, hangulati finomság, hatáskeltő művésziesség tekintetében nem sokat találni irodalmunk zsidó vonatkozású lapjain”.

Az *Isten igájában* Nyirő lelki vívódásait ecseteli. Az Erdélyből jött regények között egy sincs, amely a tragikus erdélyi hangot nagyobb művészettel szólaltatná meg, világnézetében mégis jövőben hívő, új életet valló, optimista. Ami írói komolyság tekintetében „például szolgálhatna nem egy magyarországi regényírónak” (Schöpflin Aladár).

Reményik Sándor méltatása szerint Nyirő *A sibói bölény*ben két lényeges követelménynek tesz eleget: a történelmileg közismert jellemeket hamisítatlanul ábrázolja, ugyanakkor a kor levegőjét is megízlelteti az olvasókkal. II. József császár és az idősebb Wesselényi személyében két egymástól teljesen idegen világ csap össze, és „mindegyik önmagában hordozza tragikumát”. Ismerkedve a cselekménnyel, mind jobban érezzük, sejtjük, hogy az igazi magyar gondolat a második Wesselényiben fog testet öltetni, aki a szociális és a nemzeti eszmét egységben látja, és az életét teszi rá. Ez örök nemzeti szimbólum Erdély földjén.

Féja Gézának csalódást okoztak a korábbi Nyirő-könyvek, de most örömet találja abban, hogy végre megszületett ez a regény. Tabéry Géza szemében pedig *A sibói bölény* az Erdélyben az utóbbi tíz évben íródott történelmi regények koronája.

Az 1930-as évek derekától a román állam diktatórikus módon, cenzúrával és bírói úton, koncepciós perekkel korlátozta a magyar írók és tudósok alkotói szabadságát. Daday Lorándot perbe fogták, Nyirőt is meghurcolták *Az én népem* regénye miatt. Azzal vádolták, hogy kigúnyolja a román államot. *Az én népemben* Nyirő József az elszakított erdélyi magyarság problémáját vetette fel teljes nyíltsággal és kétségbevonhatatlan tényekkel. Igenis, a kisebbségi érzés örökös rettegés váratlan és ismeretlen veszedelmektől, melyekre nem lehet rákészülni. Ezt csak az tudja igazán, aki átélte.

Helyszúke miatt itt épp csak megemlítjük, hogy a *Madéfalvi veszedelem* a székely

határország négyszáznál is több áldozatot követelő siculicidiumáról fest megrázó, drámai képet. Ez a tömeggyilkosság volt a székelység Mohácsa.

Nyirő József a jelzett időszakban keletkezett műveinek elemzéseit summázva jegyezzük meg, hogy Böződi György szociográfus-író ítélte meg legátfogóbban a kisebbségbe szorult erdélyi magyarság sorsproblémáit. Minél kisebb egy közösség, annál szenvedélyesebbek benne a személyes kapcsolatok, az érzelmi megítélések vonzó vagy taszító ereje. A magyar író, ha az országot tekinti, egészen belefoglalja a maga egyéni, emberi világába, így válnak a társadalom kérdései az egész magyarság létkérdéseivé, hisz kis ország vagyunk, ahol az emberek közötti kapcsolatok sokkal szorosabbak és gazdagabbak, mint a nagyobb államok esetében. Nincs még egy nép Európában, amelynek irodalma annyira összeforrott volna a nemzet életével, politikai törekvéseivel, mint a magyaré. A nyugat-európai nagy népeknél más a helyzet, a kelet-közép-európai kis népeknél a mienkhez hasonló. A román, a szerb, a szlovák nép irodalma éppúgy tele van a társadalmi állapotukból jelentkező terhekkkel, mint a mienk. És éppen úgy lírai alaptermészetű az irodalmuk, mint a mienk. Ami nem jelenti azt, hogy a mi irodalmunk kevésbé volna értékes, mint amazoké, hanem azt, hogy nem lehet

egy mértékkel mérni a kétféle társadalom és a kétféle lelkeség alkotásait. Nyirő megkísérelte megírni a közép-európai társadalmi regény magyar változatát. Ámde ez nemcsak a magyarság, hanem az összekeveredett népek társadalma, afféle szórványállapot.

A szociográfus-író fájó szívvel mondta ki, hogy Erdélyben a vegyes lakosságú falvakban az utóbbi évszázad folyamán egyre apad a magyar lakosság száma, elrománosodnak az ősi magyar családok, aminek elsősorban gazdasági és társadalmi okai vannak. Ezt a sorvadást rajzolja meg tárgyilagosan Nyirő a mezősegi falvak esetében. Nála a falu magánügye nemzeti üggyé válik, az egész magyarság sorskérdésévé. A *Néma küzdelemben* a mezősegi magyarság sorvadásának, elrománosodásuk igazi mozgató ereje a magyar felső réteg széthúzása, nemtörődömsége, felelőtlenége. Nyirő tehát jogosan önbíráló.

Az író nyilván nem oldhatja meg a társadalom gondjait, ő csak rámutat azokra a problémákra, amelyeket a társadalomnak kell megoldania. Nyirő József a legtöbbet tette, amit író megtehetett: felrázta a közönyösöket. A megoldást azok kell, hogy kezdeményezzék és hozzák, akik ezért felelősek.

Ha mindenki felelősen vállalta volna/vállalná a mindenkori tehetetelt, sorsunkért aligha kellene aggódnunk.

Aniszi Kálmán

ANISZI KÁLMÁN (1939) író, publicista, ny. egyetemi oktató. Bihar megyében, Magyarakucson született. 1985–90 között a *Korunk* folyóirat szerkesztője. 1990 óta él Magyarországon, 2000-től a folyóirat megszűnéséig a *Kapu* főmunkatársa volt. Legutóbbi kötete: *Árral szemben* (tanulmányok, 2020).